

УДК 35.07:004(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.1.22>

Володимир Іванович Стреляний,

кандидат юридичних наук,

Харківський національний університет внутрішніх справ,

кафедра правоохоронної діяльності та поліциїстики (доцент);

<https://orcid.org/0000-0002-4608-3062>,

e-mail: vlad.strelianiy@gmail.com

**ДОТРИМАННЯ ПРАВИЛ ВІЙСЬКОВОГО ОБЛІКУ ЯК РЕАЛІЗАЦІЯ
ВІЙСЬКОВОГО ОBOB'ЯЗКУ ГРОМАДЯНАМИ УКРАЇНИ**

Досліджено проблемні питання організації військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів, який ведеться органами військового управління, в контексті виконання громадянами обов'язку захисту Батьківщини. Запропоновано розглядати військовий обов'язок, зафіксований у Законі України «Про військовий обов'язок і військову службу», як імперативно встановлене зобов'язання особи вчинити активні дії щодо підготовки до військової служби, проходження військової служби та дотримання правил військового обліку. Науково обгрунтовано зміни та доповнення до чинного законодавства з питань організації й уможливлення належного ведення військового обліку в умовах воєнного стану.

Ключові слова: військовий обов'язок, військова служба, військовий облік, військовозобов'язаний, правове регулювання військового обліку.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Із початком широкомасштабного вторгнення збройних формувань російської федерації на територію України вкрай гострою проблемою стало комплектування особовим складом сил оборони, до яких входять Збройні Сили України, а також інші утворені відповідно до законів України військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи, органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення оборони держави. Для виконання завдання призову громадян на військову службу в інших державах установлюється законодавством необхідність обліку осіб, які у випадку здійснення збройної агресії проти країни можуть бути залучені для оборони. У нашій країні для виконання завдань комплектування людськими ресурсами сил оборони ведеться військовий облік призовників, військовозобов'язаних та резервістів.

Проте далеко не кожен громадянин свідомо та добросовісно ставить до виконання свого обов'язку із захисту Вітчизни. У зв'язку з

чим страждають інтереси суспільства та держави, затягується сам час воєнного стану, військовослужбовці, які боронять країну з перших днів війни, не мають перспектив ротації тощо. Тому актуальним питанням стає вирішення проблеми належного ведення військового обліку, визначення механізмів адміністративно-правового впливу на поведінку громадян щодо виконання ними обов'язків військовозов'язаного.

Стан дослідження проблеми

Здебільшого питання виконання військового обов'язку науковці розглядають у контексті проходження військової служби та пов'язаних із цим правових проблем: доступ до служби, порядок її проходження, звільнення зі служби, правовий та соціальний захист військовослужбовців тощо. В цьому напрямі мають здобутки такі вчені-правознавці, як: В. М. Александров, П. П. Богуцький, Р. Ф. Ботвінов, Є. І. Григоренко, І. Ф. Корж, О. В. Кривенко, В. Й. Пашинський, М. М. Прохоренко, Ю. М. Старілов та когорта інших. Дослідженням питань організації та ведення військового обліку здебільшого займалися вчені у сфері державної безпеки й оборони.

Однак у працях учених-правників не набуло достатнього розвитку вивчення питання правового забезпечення військового обліку як форми здійснення військового обов'язку громадянами України.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є визначення окремих проблем ведення військового обліку та шляхів їх вирішення за допомогою адміністративно-правового регулювання діяльності органів, на які покладено завдання організації та ведення персонально-якісного обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів. *Завданням* наукового дослідження передбачають аналіз правового механізму ведення військового обліку, доктринальне обґрунтування змін і доповнень до законодавства для вирішення виявлених проблем військового обліку.

Наукова новизна дослідження

Удосконалено наукові погляди на правову природу поняття «військовий обов'язок», зафіксованого в Законі України «Про військовий обов'язок і військову службу» (далі – ЗУ «Во і ВС»), що слід вважати логічним продовженням розвитку в законодавстві конституційних обов'язків захисту Вітчизни та відбуття військової служби, який полягає в імперативно встановленому зобов'язанні особи вчинити активні дії щодо підготовки до військової служби, проходження військової служби та дотримання правил військового обліку. Науково обґрунтовано та запропоновано низку змін і доповнень до чинного законодавства з питань ведення військового обліку в Україні.

Виклад основного матеріалу

Серед правознавців загальновідомою є теза про нерозривний зв'язок прав та обов'язків людини, про те, що зміст практично всіх правовідносин становлять взаємні права й обов'язки сторін. Жодна людина чи громадянин, так само представник органів державної влади чи інших соціальних інституцій, не може бути наділена тільки правами. Стаття 29 Загальної декларації прав людини передбачає, що кожна людина має обов'язки перед суспільством, в якому тільки і можливий вільний та повний розвиток її особи. Обов'язки людини в суспільстві є таким ж природними складовими її правового статусу, як і права. У держави на сучасному етапі розвитку суспільства немає можливості забезпечити гарантування прав людини без встановлення обов'язків для неї. Видається утопічною спроба формування суспільства, в якому всі використовують свої права, дотримуються прав інших і при цьому не мають жодних обов'язків. Мабуть, єдиним етапом людського життя, коли в людини є тільки права і немає жодних обов'язків, є раннє дитинство, хоча і це сумнівно, тому що обов'язки в такій дитини вже є щодо батьків і держави в майбутньому, але поки вона не може своїми діями їх виконувати.

Проте, незважаючи на загальноприйнятую концепцію нерозривного взаємозв'язку прав та обов'язків, основну увагу держави та суспільства приділено саме змісту і формам реалізації прав, обов'язки залишаються поза належною увагою, і, як свого часу зазначалося науковцями, в тому числі конституційні обов'язки не знаходять свого наукового розроблення в достатньому обсязі [1, с. 177]. Виняток певною мірою становить конституційний обов'язок платити податки.

Тому засадничими законодавчими положеннями, на яких буде ґрунтуватися наше дослідження, є положення Конституції України, зокрема ст. 17, де вказано, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу, і ст. 65, яка передбачає, що захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України. Громадяни відбувають військову службу відповідно до закону. Таким чином, обов'язок захищати Батьківщину є одним із небагатьох конституційних обов'язків, відповідно його виконання необхідно розглядати за механізмами, подібними до виконання інших конституційних обов'язків: не заподіювати шкоду природі, платити податки та дотримуватися Конституції та законів України.

Положення ст. 65 Конституції України фіксують одночасно два взаємопов'язані конституційні обов'язки – захищати Вітчизну та відбувати військову службу. Хоча інколи в навчальній літературі ці

обов'язки ототожнюються [2, с. 294–295], все ж убачається доцільним підтримати думку вчених, які вказують, що, незважаючи на спорідненість цих обов'язків, їх необхідно розділяти й аналізувати окремо, оскільки вони мають різну юридичну природу, їх реалізація породжується, як правило, різними юридичними фактами й у різних правових режимах. Але ці обов'язки не потрібно протиставляти один одному, тому що вони знаходяться в діалектичному взаємозв'язку і впливають один на одного. І хоча різниця в їх виконанні та юридичній природі суттєва, між ними чітко простежується певна єдність [3].

Зазначається, що громадяни можуть виконувати конституційний обов'язок проходження військової служби без виконання обов'язку захищати Вітчизну в мирний час, і це є підготовкою до здійснення останнього в разі необхідності (збройної агресії проти України). Водночас можна чітко побачити і зворотний вплив конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни на реалізацію обов'язку відбувати військову службу відповідно до закону. Реалізація першого з них можлива в разі збройної агресії чи загрози нападу на Українську державу чи виникнення небезпеки її незалежності або територіальній цілісності. У зв'язку із цим може вводитися воєнний стан, а також часткова або загальна мобілізація, під час якої на військову службу призиваються громадяни відповідної категорії, які з цього моменту проходять військову службу згідно із ЗУ «Во і ВС» і Законом України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» (далі – ЗУ «МП і М»). Отже, разом реалізуються обов'язки: а) із захисту Вітчизни; б) щодо відбування військової служби. Зазначимо, що призову на військову службу під час мобілізації за законом підлягає переважна частина військовозобов'язаних громадян України, тобто реалізація першого конституційного обов'язку породжує реалізацію другого [3].

Таким чином, для досягнення мети нашого дослідження необхідно вказати на нерозривний зв'язок двох конституційних обов'язків захисту Вітчизни і відбування військової служби, які в умовах сьогодення, з початком широкомасштабної збройної агресії рф проти України, мають виконуватися громадянами одночасно і реалізація яких відбувається шляхом призову на військову службу за мобілізацією або проходження військової служби за контрактом. Конституцією України не передбачено можливості заміни обов'язку захисту Вітчизни виконанням інших видів діяльності чи обов'язків: сплатою податків, волонтерською діяльністю тощо. Проходження замість військової служби альтернативною (невійськовою) служби в умовах воєнного стану не передбачено чинним законодавством. Захист Вітчизни і відбування військової служби є імперативно встановленим обов'язком – мірою належної поведінки громадянина України, яка полягає у здійсненні необхідних законодавчо передбачених дій. Тому в умовах

воєнного стану не передбачено згоди особи на такий обов'язок, виконання його гарантується засобами державного примусу.

Враховуючи імперативність приписів, слід звернути увагу, що положення ст. 65 Конституції України розкриваються та реалізуються в порядку виконання військового обов'язку, у порядку, визначеному ЗУ «ВО і ВС», в преамбулі до якого вказується, що цей Закон здійснює правове регулювання відносин між державою і громадянами України у зв'язку з виконанням ними конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, а також визначає загальні засади проходження в Україні військової служби. Аналіз преамбули і ст. 1 ЗУ «ВО і ВС» дозволяє вказати на певною мірою об'єднання законодавцем обов'язків захисту Вітчизни і відбування військової служби під одним спільним поняттям – військовий обов'язок. Така логіка законодавця прослідковується в тексті всього ЗУ «ВО і ВС» і пояснюється тим, що захист Вітчизни і буде відбуватися в порядку проходження військової служби для осіб, які придатні для такої діяльності – військовозобов'язаних та військовослужбовців. Інші громадяни України, які не придатні для військової служби або не є військовозобов'язаними, не позбавляються обов'язків щодо захисту Батьківщини. Виконання ними цього обов'язку здійснюється в інших формах – обов'язкова трудова повинність, військово-квартирна повинність тощо.

Частини 2 і 3 ст. 1 ЗУ «ВО і ВС» передбачає, що військовий обов'язок устанавлюється з метою підготовки громадян України до захисту Вітчизни, забезпечення особовим складом Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення, посади в яких комплектуються військовослужбовцями. Військовий обов'язок включає: підготовку громадян до військової служби; приписку до призовних дільниць; прийняття в добровільному порядку (за контрактом) та призов на військову службу; проходження військової служби; виконання військового обов'язку в запасі; проходження служби у військовому резерві; дотримання правил військового обліку.

У суспільстві сьогодні надзвичайно дискусійним стало питання забезпечення комплектування Збройних Сил України та пошуку шляхів вирішення проблем, які у зв'язку із цим виникають. Головні чинники, які не дозволяють повною мірою вчасно і якісно формувати резерви для комплектування армії, здебільшого вбачаються в суто морально-психологічних факторах: відсутність протягом тривалого часу національно-патріотичного виховання, психологічна та практична неготовність до служби в умовах ризику для життя, формування та культивування суспільства споживання тощо. Таку думку

певною мірою підтримують учені [4, с. 85–86]. Однак дослідження морально-психологічних факторів, на кшталт «можу», «хочу», «буду», «не бажаю», які впливають на виконання військового обов'язку, виходить за межі цього дослідження і має здійснюватися фахівцями відповідного профілю. Вчені-юристи оперують категоріями права «зобов'язаний» та «має право». Для практики правозастосування має значення не психологічний стан чи ставлення до служби громадянина, а врегулювання тієї чи іншої поведінки законодавством та її правові наслідки.

Законодавцем встановлено, що невід'ємною складовою військового обов'язку нарівні з проходженням військової служби є виконання військового обов'язку в запасі і дотримання правил військового обліку. В розумінні виконання конституційного обов'язку необхідно наголосити на дотриманні правил військового обліку особами, які перебувають в запасі Збройних Сил України. Кожен громадянин України, який підлягає військовому обліку, несе конституційний обов'язок дотримуватися правил його ведення, і виконання цього обов'язку не може бути пов'язане з його бажанням, а в разі ухилення від його виконання гарантується застосуванням адміністративного примусу.

Проте постає питання, як змусити громадян самостійно виконувати обов'язок щодо виконання правил військового обліку в умовах воєнного стану. Увесь масив законодавства щодо військового обов'язку ухвалюється в мирний час, але, в першу чергу, для потреб воєнного стану. В цьому і має полягати належна правова підготовка держави до можливої збройної агресії.

Вбачається доцільним змінити сам підхід до оповіщення громадян про явку до територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки (далі – ТЦК) в умовах оголошення воєнного стану. Штат ТЦК не розрахований на одночасне вручення повісток усьому складу військовозобов'язаних у районі обслуговування. Ба більше, посадові особи ТЦК не повинні влаштовувати «полювання» з повістками за громадянами.

Законодавець має встановити автоматичний обов'язок військовозобов'язаного з'явитися до ТЦК у разі оголошення воєнного стану без виклику чи повістки. Доцільним убачається передбачити юридичну відповідальність і застосування заходів адміністративного примусу до призовників та військовозобов'язаних, які без поважних причин не з'явилися за викликом до ТЦК. Йдеться саме про адміністративно каране ухилення від явки до ТЦК для уточнення облікових даних та проходження медичного огляду. Ухилення від проходження військової служби як кримінально каране діяння необхідно залишити для дослідження відповідних фахівців у галузі кримінального права.

На другий рік широкомасштабної збройної агресії рф проти України у ключових ЗУ «ВО і ВС» і ЗУ «МП і М» не міститься положення про обов'язкову явку громадян до ТЦК для визначення ступеня їх придатності до військової служби та призначення їх на військову службу. Обидва закони містять положення про обов'язок явки за викликом ТЦК.

Для формального виконання вимог цього положення окремі начальники ТЦК видавали накази, якими зобов'язували всіх військовозобов'язаних з'явитися до ТЦК протягом певного часу¹. Однак з юридичної точки зору такі накази не породжують будь-яких правових наслідків для громадян із кількох причин. По-перше, виникає питання його оприлюднення: де і яким чином військовозобов'язаний ознайомлюється або має можливість ознайомитися зі змістом цього наказу? По-друге, враховуючи той факт, що такий наказ має ознаки нормативного акта, який встановлює обов'язки фізичних осіб, постає питання: чи зареєстрований такий наказ у встановленому законодавством порядку в органах юстиції?

Тому будь-які спроби керівників ТЦК щодо автоматичного оповіщення всіх військовозобов'язаних не досягають мети таких заходів і тільки викликають скептичне ставлення громадян у цілому до діяльності ТЦК.

Вбачається необхідним встановити обов'язок громадян у разі оголошення воєнного стану самостійно звернутися до ТЦК без необхідності отримання виклику (повістки). В разі ігнорування такого обов'язку посадові особи ТЦК можуть самостійно вживати всіх необхідних заходів державного примусу, в тому числі шляхом постановки завдання органам національної поліції з розшуку, затримання та доставлення до ТЦК осіб, які ухиляються від явки.

Така позиція щодо автоматичного зобов'язання громадянина здійснити певні дії за умови настання певних юридичних фактів не є новелою, а досить часто використовується законодавцем. Наприклад, по досягненню певного віку громадянин зобов'язаний отримати паспорт або вклеїти фотокартку в існуючий. У разі ігнорування цього обов'язку протягом певного часу при першому ж зверненні до органів державної міграційної служби особа притягується до

¹ Бережанський І. В Івано-Франківську усім військовозобов'язаним дали 10 днів, щоб прибути до ТЦК // ТСН : сайт. 15.06.2023. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/v-ivano-frankivsku-usim-viyskovozobov-yazanim-dali-10-dniv-schob-pributi-do-tck-2351029.html> (дата звернення: 19.12.2023); На Верховинщині усіх чоловіків зобов'язали з'явитися у ТЦК та СП // Pravda твого міста : сайт. 11.06.2023.URL: <https://pravda.if.ua/na-verhovynshhyni-usih-cholovikiv-zobov-yazaly-z-yavytysya-u-tczk-ta-sp/> (дата звернення: 19.12.2023).

відповідальності. У сфері військового обліку тривалий час існують подібні правила і жодної правової проблеми вони не викликають. Так, по досягненню 27-річного віку громадянин, який має статус призовника, повинен звернутися до ТЦК для оформлення військово-облікових документів – обміну посвідчення про приписку на військовий квиток чи тимчасове посвідчення військовозобов'язаного.

Достатньо обґрунтованим убачається встановлення норми закону, яка передбачає в разі оголошення воєнного стану обов'язок усіх осіб, які перебувають на військовому обліку, у визначений термін з'явитися до ТЦК, на які покладається завдання з виконання вимог законодавства, що регулює порядок виконання громадянами військового обов'язку і проходження військової служби, мобілізаційної підготовки та мобілізації, з метою обліку та уточнення облікових даних таких громадян.

Висновки

На підставі вищевикладеного можемо зробити певні висновки.

1. Військовий обов'язок, зафіксований у ЗУ «ВО і ВС», є логічним продовженням розвитку в законодавстві конституційних обов'язків захисту Вітчизни та відбуття військової служби та полягає в імперативно встановленому зобов'язанні особи вчинити активні дії щодо підготовки до військової служби, проходження військової служби та дотримання правил військового обліку.

2. З метою організації та уможливлення належного ведення військового обліку в умовах воєнного стану та після його скасування необхідно внести такі зміни та доповнення до законодавства України:

а) абз. 2 ч. 10 ст. 1 ЗУ «ВО і ВС» після слів «Служби зовнішньої розвідки України» доповнити словами «а в разі оголошення воєнного стану та/або загальної чи часткової мобілізації без такого виклику протягом 15 днів»;

б) абз. 2 ч. 2 ст. 22 ЗУ «МП і М» після слів «Служби зовнішньої розвідки України» доповнити словами «а в разі оголошення воєнного стану та/або загальної чи часткової мобілізації без такого виклику протягом 15 днів».

Список бібліографічних посилань: 1. Тодика Ю. Н., Тодика О. Ю. Конституційно-правовий статус людини і громадянина в Україні. Київ : Ін Юре, 2004. 398 с. **2.** Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина : навч. посіб. Київ : Атіка, 2004. 464 с. **3.** Григоренко Є., Передерій О. Критерії розмежування конституційних обов'язків щодо захисту вітчизни та військового обов'язку за українським законодавством. *Часопис з юридичних наук*. 2014. № 1. URL: <https://periodicals.karazin.ua/jls/article/view/1679/1423> (дата звернення: 19.12.2023). **4.** Градецька Н. Конституційні засади військового обов'язку та заходи попередження ухилення від його реалізації. *Прикарпатський юридичний*

вісник. 2023. Вип. 1 (48). С. 83–88. DOI: <https://doi.org/10.32782/руч.v1.2023.17>.

Надійшла до редколегії 24.12.2023

Прийнята до опублікування 27.01.2024

Strelianyi V. I. Compliance with the rules of military registration as the implementation of military duty by citizens of Ukraine

The article is devoted to a scientific study of the organisation of military registration of conscripts, persons liable for military service and reservists, which is carried out by military authorities in the context of citizens' duty to defend the Motherland. The main purpose of the article is to identify certain problems of military registration and ways of their solution through administrative and legal regulation of the activities of the bodies entrusted with the task of organising and maintaining personal and high-quality registration of conscripts, persons liable for military service and reservists.

Using the method of systemic analysis, the structure and basic requirements of legal institutions that regulate relations that arise in the process of military service by citizens have been investigated. The special legal method made it possible to reveal the content and procedure for fulfilling citizens' obligations to comply with the rules of military registration. Using the general scientific methods of analysis, synthesis and analogy, the basic requirements for conscripts have been investigated and proposals for improving the legislation in the field of military accounting have been presented.

The scientific novelty of the article is set out in the conclusions and consists in improving the scientific views on the legal nature of the concept of "military duty" enshrined in the Law of Ukraine "On Military Duty and Military Service", which should be considered a logical continuation of the development in legislation of the constitutional duty to defend the Motherland and perform military service and consists in the imperatively established obligation of a person to take active steps to prepare for military service, perform military service and comply with the rules of military registration. A number of amendments and additions to the current legislation on military registration in Ukraine have been scientifically substantiated and proposed.

The findings of the study can be used to develop amendments to the legislation of Ukraine and improve law enforcement practice in the field of military registration in Ukraine.

Key words: military duty, military service, military registration, conscript, legal regulation of military registration.

